

KOLLOİD SİSTEMLƏRİN MOLEKULAR KİNETİK XASSƏLƏRİ

T.Ə.Ağdamski

Əməkdar müəllim, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Kolloid məhlulları həqiqi məhlullardan fərqləndirən bir neçə xassələr vardır ki, bunlardan daha çox əhəmiyyət kəsb edən molekul kinetik xassələrdir. Molekul kinetik nəzəriyyə molekulun özbaşına hərəkətlərinin qanunlarını öyrənir. Məhlulların bəzi xassələri bu hərəkətlə əlaqələndirilir, yəni kimyəvi tərkiblə deyil, vahid həcmdəki molekulun miqdarı ilə müəyyən edilir. Belə kolliqativ xassələrə osmos təzyiqi, diffuziya, buxar təzyiqi, qaynama və donma temperaturlarının dəyişməsi aiddir.

Buradan qarşıya belə bir sual çıxır: bu göstərilən xassələr hərəkətdə olmayan iri cisimlərlə və daima hərəkətdə olan molekul arasında aralıq mərhələ təşkil edən kolloid hissəciklər üçün də xasdır mı? Nizamsız daimi hərəkət kolloid hissəciklərdə də ola bilər mi?

T.Qrem və onun müasirlərinin kolloid məhlullarda diffuziya və osmos hadisələrinin tədqiqi sahəsindəki işlərinə görə bu suala mənfi cavab tapmaq olar. Lakin sonrakı tədqiqatlar bu suala müsbət cavab vermişdir. Molekuldan fərqli olaraq kolloid hissəciyin hərəkətini müşahidə etmək mümkün olmuşdur. Molekul və kolloid hissəciklər üçün əsas qanunlar verilmişdir. Onların təcrübi sübutu sayəsində XIX-XX əsrlərdə molekul kinetik nəzəriyyənin verilməsi ilə nəticələnmişdir. Bu təcrübi nəticənin uzun müddət izah edilməsi mümkün olmayan əhəmiyyətli dərəcədə Broun hərəkəti ilə əlaqədardır.

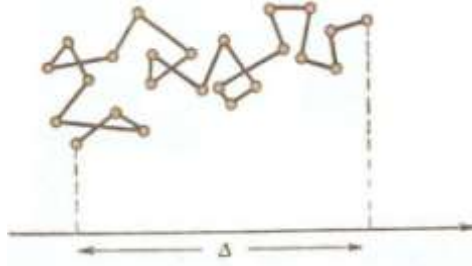
Molekul kinetik nəzəriyyəyə görə hər bir qaz xaos hərəkətdə olan ayrı-ayrı molekulardan təşkil edilir. Qazlarda molekul arasında məsafə molekulun ölçüsündən dəfələrlə böyük olur. Molekulun tutduğu ümumi həcm qazın həcminə görə çox kiçikdir. Qazların xaos hərəkəti zamanı yalnız temperaturdan asılı olan kinetik enerji $\frac{3}{2}kT$ sabit qalır. Burada k – Bolsman sabitidir.

Bərk cisimlərdə, kristallarda molekul, atom və ya ionlar qanunauyğunluqla yerləşir. Bu hal sərbəst enerjinin daha kiçik qiymətinə uyğun gəlir. Mayelər xassələrinə görə bərk maddələrlə qazlar arasında aralıq mərhələ təşkil edirlər. sıxlığa görə onlar bərk maddələrə yaxındırlar. Yəni molekul sıx yerləşmiş olurlar. lakin maye molekul qaz molekul kimi öz yerlərini dəyişə bilirlər.

Son vaxtlara kimi hesab edilirdi ki, mayelərdə molekul nizamsız düzülüşə malikdir. Lakin rentgenoqrafik tədqiqat göstərdi ki, kiçik sahələrdə maye molekul nizamlı düzülüşə malikdir.

Kolloid və mikroheterogen sistemlərdə molekulun hərəkəti ingilis alimi,

botaniki Robert Brounun şərafinə Broun hərəkəti adlandırılmışdır. O, 1827-ci ildə mikroskop altında hissəciklərin hərəkətini müşahidə etmişdir. Bununla belə, hadisənin mahiyyətini izah edə bilməmişdir.

Şəkil. Hissəciyin Broun hərəkətinin sxemi.

Qui və Eksnerə görə Broun hərəkəti molekulyar-kinetik təbiətli olub, istilik hərəkətinin nəticəsidir. Eynşteyn, Smoluxovski bu hadisəni nəzəri, Perren Svedberq isə təcrübi olaraq sübut etmişlər. Hissəciyin diametri 5 mk-dan böyük olduqda Broun hərəkəti dayanır. Molekulyar kinetik nəzəriyyəyə görə kolloid hissəcik saniyədə 10^{20} dəfə hərəkət istiqamətini dəyişir. Buradan görünür ki, kolloid hissəciyin həqiqi hərəkət yolunu təyin etmək qeyri-mümkündür. Lakin vahid zamanda hissəciyin yerdəyişməsini təyin etmək olar.

$$\Delta = \sqrt{\frac{\Delta_1^2 + \Delta_2^2 + \Delta_3^2}{n}}$$

burada, $\Delta_1, \Delta_2, \Delta_3$ – ayrı-ayrı hissəciyin yerdəyişmə proyeksiyasının orta kvadratik qiymətidir;

n – proyeksiyaların sayıdır.

Kolloid sistemlərin ikinci molekulyar kinetik xassəsi diffuziya hadisəsidir.

Hissəciklərin qatılığı çox olan sahədən qatılığı az olan sahəyə öz-özünə hərəkət etmə prosesinə **diffuziya** deyilir. Broun hərəkətində olduğu kimi diffuziyanın da səbəbi molekulların istilik hərəkətidir. Məlum olduğu kimi, T.Qrem hesab edirdi ki, kolloid maddələr diffuziya etmir, kristallaşırlar.

Diffuziya prosesinin miqdarı qanunauyğunluğunu tapmaq üçün maddənin mühitdə vaxtdan asılı olaraq paylanması öyrənilməlidir.

Beləliklə, diffuziya özbaşına gedən proses olub, molekul, ion, hissəciklərin istilik və xaotik hərəkəti nəticəsində sistemdə qatılığın bərabərləşməsi prosesidir. Temperatur artdıqca diffuziya sürəti artır. Bu hadisə dönməyən proses olub, mühitdə qatılığın tam bərabərləşməsinə qədər davam edir. Hissəciyin xaotik paylanması sistemin entropiyasının maksimum qiymətinə uyğun gəlir.

Diffuziya nəticəsində maddənin aparılması 1855-ci ildə Fik tərəfindən qanun şəklində verilmişdir.

$$dm = -D \frac{dc}{dx} S d\tau$$

burada, m – diffuziya olunan maddə miqdarı;

D – diffuziya əmsalı;

$\frac{dc}{dx}$ – qatılıq qradienti;

S – sahə;

τ - diffuziya olunma müddətidir.

Tənliyin qarşısında $(-)$ işarəsi onu göstərir ki, $\frac{dc}{dx}$ mənfi kəmiyyətdir. x artdıqca c azalır.

Tənlik $i_d = -D \frac{dc}{dx}$ şəklində də göstərilir. i_d - diffuziya axınıdır.

$m = -D \frac{dc}{dx} S \tau$, $\frac{dc}{dx} = 1$, $S = 1$ və $\tau = 1$ olduqda $D = -m$ olur. Diffuziya edən hissəciyin sürətinə istiqamət verən hərəkət edici qüvvə f , əks istiqamətdə olan sürtünmə qüvvəsi ilə f' tarazlanır. f' - sürtünmə qüvvəsi sürtünmə əmsalı ilə B , hissəciyin hərəkət sürətinin vurma hasilinə bərabərdir:

$$f' = BU$$

B - əmsalı kürə şəkilli hissəcik üçün Stoksa görə $6\pi\eta r$ bərabərdir (burada, η - mühitin özlülüyü, r - hissəciyin radiusudur).

$$f' = 6\pi\eta r U$$

Eynşteyn tənliyinə görə

$$D = \frac{kT}{6\pi\eta r}$$

burada, D - diffuziya əmsalı

T - mütləq temperatur

η - özlülükdür.

Diffuziya əmsalı temperatur ilə düz, hissəciyin radiusu r və özlülük ilə tərs mütənəsbdir. Bu tənlikdən hissəciyin radiusunu r təyin edərək Eynşteyn tənliyinə əsasən D , T və η kəmiyyətləri məlum olduqda 1 mol maddənin kütləsini təyin etmək olar.

$$r = \frac{kT}{6\pi\eta D}$$

Bu tənlikdən hissəciyin radiusu təyin edilib aşağıdakı tənliklə maddənin molekulyar kütləsi hesablanır:

$$M = \frac{4}{3}\pi r^3 \rho N$$

burada ρ - dispers fazanın sıxlığıdır.

Beləliklə, diffuziya əmsalını hesablamaqla maddənin molekulyar kütləsini təyin etmək olar. Perren diffuziya əmsalını hesablayaraq sulu məhlullarda bəzi karbohidratların molekulyar kütləsini hesablamışdır. Müəyyən etmişdir ki, alınan təcrübə və nəzəri qiymətlər arasında uyğunluq vardır. Broun hərəkəti ilə diffuziya arasında əlaqə olduğundan hissəciyin yerdəyişməsi ilə Δ_1 - diffuziya əmsalı D arasında əlaqənin olması Eynşteyn və Smoluxovski tərəfindən müəyyən edilmişdir.

$$\Delta = f(D)$$

$$\Delta = \sqrt{\frac{RT\tau}{3\pi\eta r}}$$

Bu tənliyin düzgün olmasını Svedberq yoxlamışdır. O, ultramikroskop altında qızıl zolunu müşahidə etmişdir. Tənlikdən istifadə edərək Perren Avocado ədədini hesablamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Δ ilə η arasında asılılıq mövcuddur. Bu isə diffuziyaya əks olan prosesdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Воюцкий С.С. Курс коллоидной химии. Москва, «Высшая школа», 1975.
2. Ağdamski T.Ə. Kolloid kimya. Bakı, ADPU, 2011.
3. Bədəlbəyli-Ağdamski T.Ə. Fiziki və kolloid kimya, Bakı, ADPU, 2017

T.A. Ağdamский

Молекулярно-кинетические свойства коллоидных систем

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена молекулярно-кинетическим свойствам коллоидных систем.

T.A. Agdamski

Molecular-kinetic properties of colloidal systems

SUMMARY

The article is dedicated to the molecular-kinetic properties of colloidal systems.

Açar sözlər: kolliqativ xassə, kinetik nəzəriyyə, хаотик hərəkət, diffuziya, qatılıq gradienti.

Ключевые слова: коллигативное свойство, теория кинетики, хаотичное движение, диффузия, градиент концентрации

Key words: colligative property, kinetic theory, chaotic motion, diffusion, concentration gradient.